

Bingazi Sancağında Sağlık, Kolera Salgını ve Salgının İdaresi (1858)

Abdullah Taha YILDIZ | orcid.org/0000-0001-8475-339X | abdullahtaha1@hotmail.com

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
Kütahya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03jtrja12>

Betül İPŞİRLİ ARGIT | orcid.org/0000-0002-1917-7434 | betulargit@gmail.com

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

Öz

Bu çalışma Osmanlı Devleti'ne bağlı Bingazi Sancağı'nda 1858 yılında meydana gelmiş olan kolera salgını ve salgının idare ediliş biçimi dikkat çekmektedir. Çalışmanın amacı bu kolera salgınına karşı merkezi ve yerel hükümetin neler yaptığını hangi tedbirleri aldığını ortaya koymak ve salgını idare biçimlerini ele almaktır. Bu açıdan Bingazi Sancağı'nın 1800'lerin başında tabi olduğu Trablusgarp'taki Karamanlı idaresi dönemi ile 1835'ten sonra Osmanlı merkezi hükümetine doğrudan bağlandıktan sonraki dönemi arasındaki toplumsal sağlık uygulamaları ve halkın sağlık konusundaki hassasiyetleri de ele alınarak salgına kadar tarihi süreç de ortaya konulmuştur. Yine Osmanlı Devleti'nin 1840'lardan itibaren uygulamaya başladığı karantina uygulamasının Bingazi'deki tatbiki de salgının anlaşılması açısından önemli bir konumda bulunmaktadır. Bu vesileyle Bingazi Sancağı'nın sağlık alanındaki ilerlemesini ortaya konulması önem arz etmektedir. Berka'nın Osmanlı Devleti'nin doğrudan idaresine geçtiği 1835 yılından önce bölgede devlet eliyle yürütülmekte olan herhangi bir sağlık uygulaması bulunmamaktaydı. Bir salgın veya hastalık baş gösterdiği takdirde gerekli tedbirler alınmaya çalışılmaktaydı. Ancak bölgenin Osmanlı doğrudan idaresine geçişinden sonra sağlık uygulamalarında bölgede bir atılım yaşandığı görülmüştür. 1858 yılının mart ayında başlayan kolera salgınının ilk aylarda yoğunluğunu hissettirdiği ancak alınan tedbirlerle yayılım hızının düştüğü arşiv belgeleriyle ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti bu salgın için bir komisyon tertip ettirip hızlı bir şekilde bu komisyonu Bingazi'ye göndermiş ve hastalığın seyrini kontrol altına almayı başarmıştır. Bunu hastalığın yayıldığı sancaktaki tüm bölgelere ve ahalilerine doktorlar göndererek temin etmiştir. Hastalığın başka eyaletlere ve limanlara sıçramasını önlemek için aldığı karantina tedbirleriyle ve kordon uygulamalarıyla kısa sürede hastalığın yayılım seyrinde düşüş gözlenmiş ve bir sene sonunda salgın sona ermiştir. Araştırma sonucunda sık sık salgınlara müptela olan Bingazi Sancağı'nın bulunduğu bölge olan Berka'da 19. yüzyılın başından 1860'lara gelindiğinde sağlık alanında gözle görülür bir

iyileşmenin gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bingazi, Berka, Osmanlı Devleti, Karantina, Salgın, Sağlık, Trablusgarp (Libya), Kuzey Afrika

Atıf Bilgisi

Yıldız, Abdullah Taha -İşpirli Argıt Betül. “Bingazi Sancağında Sağlık, Kolera Salgını ve Salgının İdaresi (1858)”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2023), 226-245.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10431470>

Geliş Tarihi	06.09.2023
Kabul Tarihi	01.12.2023
Yayın Tarihi	26.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Çalışmanın Tasarlanması: ATY (%45), BİA (%50). Veri Toplanması: ATY (%45), BİA (%50). Veri Analizi: ATY (%45), BİA (%50). Makalenin Yazımı: ATY (%45), BİA (%50). Makale Gönderimi ve Revizyonu: ATY (%45) BİA (%50)
Yazar Katkıları	
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	kider@kocaeli.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yayıncı	Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayınıdır.

Public Health, Cholera Outbreak, and its Management in the Benghazi Sancak (1858)

Abdullah Taha YILDIZ | orcid.org/0000-0001-8475-339X | abdullahtaha1@hotmail.com

Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic History and Arts, Kütahya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03jtrja12>

Betül İPŞİRLİ ARGIT | orcid.org/0000-0002-1917-7434 | betulargit@gmail.com

Marmara University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

Abstract

This study focuses on the cholera epidemic that occurred in the Benghazi Sanjak, a part of the Ottoman Empire, in the year 1858, and examines how the epidemic was managed. The purpose of this study is to reveal what both the central and local governments did in response to this cholera epidemic, what measures were taken, and to address the management of the epidemic. In this context, the historical process leading up to the epidemic is elucidated, taking into account the social health practices and public health concerns of the Benghazi Sanjak from the early 1800s under the Karamanlı administration of Tripolitania to the period after 1835 when it became directly connected to the Ottoman central government. The implementation of quarantine practices initiated by the Ottoman Empire from the 1840s onwards in Benghazi also holds a significant position in understanding the epidemic. Thus, it is important to highlight the progress of the Benghazi Sanjak in the field of health. Before the region came under direct Ottoman rule in 1835, there were no health practices administered by the state in the Benghazi region. In the event of an outbreak or disease, efforts were made to take necessary measures. However, after the region came under direct Ottoman rule, a surge in health practices was observed. The archive documents demonstrate that although the cholera epidemic, which began in March 1858, was intense in its early months, the measures taken successfully reduced the rate of spread. The Ottoman Empire promptly organized a commission for this epidemic, swiftly sent this commission to Benghazi, and managed to control the course of the disease. This was achieved by sending doctors to all regions and populations in the sanjak where the disease had spread. With quarantine measures and cordon applications to prevent the disease from spreading to other provinces and ports, a rapid decline in the spread of the disease was observed, and the epidemic ended

after one year. As a result of the research, it is concluded that the region of Berka, which includes Benghazi Sanjak and was often prone to epidemics, witnessed a significant improvement in the field of health from the early 19th century to the 1860s.

Keywords

Benghazi, Barca, Ottoman Empire, Quarantine, Epidemic, Health, Tripoli (Libya), North Africa

Citation

Yıldız, Abdullah Taha-İşpirli Argıt Betül. "Public Health, Cholera Outbreak, and its Management in the Benghazi Sancak (1858)". *Kocaeli Theology Journal* 7/2 (December 2023), 226-245.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10431470>

Date of Submission	06.09.2023
Date of Acceptance	01.12.2023
Date of Publication	26.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Çalışmanın Tasarlanması: ATY (%45), BİA (%50). Data Collection: ATY (%45), BİA (%50). Data Analysis: ATY (%45), BİA (%50). Writing up: ATY (%45), BİA (%50). Submission and Revision: ATY (%45) BİA (%50)
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
Publisher	Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

Giriş

Uzun bir süre Kuzey Afrika kıyılarının kendine bağlı olduğu Osmanlı Devleti burada bulunan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletlerini Garp ocakları olarak tanımlamaktadır. Buradaki eyaletlerin statüsü diğer eyaletlerden farklı olarak sürdürülmektedir. Trablusgarp da bu şekilde 1711 yılında Türk ve yerli melezi bir grup olan Kuloğullarından Karamanlı hanedanının eline geçmiş ve bölgedeki idari hakimiyeti padişah tarafından tasdik edilmiştir. Bingazi 19. yüzyıla, kendisinin de tabii olduğu Trablusgarp merkezli Karamanlı hanedanının idaresinde girmiştir.

Bu çalışma, Bingazi Sancağı'nın 19. yüzyılda yaşadığı idari değişimde sağlık alanındaki gelişmeleri ve bunun halka yansımaları, 1858'de başlamış olan Bingazi kolera salgını çerçevesinden ele almaktadır. 1800'lerden 1860'a gelinceye değin Bingazi Sancağı'nda topluma yönelik sağlık uygulamaları hakkındaki bakış açısını da ortaya koyarak elli yılı aşkın bir sürede kat edilen mesafeyi gözler önüne serecektir. Yoğun olarak Osmanlı Arşiv belgelerinden faydalanılan çalışmada Bingazi Sancağı'nın Karamanlı ve doğrudan Osmanlı idarelerindeki sağlık sektörünün, 1840'larda başlayan karantina uygulamasının Bingazi Sancağı'ndaki seyriyle 1858 salgını sürecinde hükümetin tedbirleri ve uygulamaları gün yüzüne çıkarılacaktır.

Makale, veba ve salgınlardan oldukça muzdarip bir bölge olan Bingazi Sancağı'nın Osmanlı idaresinde kazanmış olduğu kabiliyeti, doğrudan Osmanlı idaresinin bölgeye kattıklarının sadece sağlık alanındaki kısmına işaret etmektedir.

İlk bölümde çalışmaya temel olması amacıyla Karantina ve dünya genelinde sağlık uygulamalarının tarihi hakkında malumat verilecek, akabinde 1800-1850 yılları arasında Bingazi Sancağı'nda sağlık sektöründeki gelişmelere ve idare değişim sürecinde sağlık konusunda yönetimlerin attığı adımlara temas edilecektir. Son olarak Bingazi Sancağı'nda 1858 yılında ortaya çıkmış olan kolera salgınının sancak ahalisine etkisi ve idarenin salgın sırasındaki hareket tarzı ve faaliyetleri ele alınacaktır. Arşiv belgelerinden faydalanılan çalışmada tarihlerin verilmesi hususunda okuyucuya zorluk olmaması amacıyla önemli görülen tarihler hariç diğerleri dipnotlarda kaydedilmiştir. Arşiv belgesinde Miladi tarih varsa kaynağın yanında parantez içinde, eğer belgede tarih Hicri olarak kaydedilmiş ise Miladi karşılıkları eklenerek aynı şekilde kaynağın yanında parantez içinde yazılmıştır. Belgede tarihin olmadığı durumlarda kaynak yanında tarih zikredilmemiştir.

1. Karantina ve Osmanlı'da Karantina Uygulaması

Bulaşıcı veya salgın hastalık dendiğinde bulaşın engellenmesi için alınan önlemleri ifade eden karantina ve halk sağlığının korunmasını ifade eden hıfzıssıhha akla gelmektedir. Salgın hastalıklara karşı alınan önlemlerin tarihi MÖ 7. Yüzyıla kadar gitmektedir. Ancak bu ilk uygulamalar, hastalıklara yakalanmış kişi veya grupların toplumdaki soyutlanması demek olan tecrit olarak ortaya çıkmıştır. Üç semavi dinde de

tecrit bulaşıcı hastalıkların yayılmasının engellenmesinde bir yöntem olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in "Bir yerde vebanın olduğunu duyarsanız oraya girmeyin şayet vebaya yakalanmışsanız oradan da ayrılmayın."¹ hadisi Müslümanların bu konudaki davranışlarını düzenlemektedir.²

Hz. Ömer döneminde ortaya çıkmış olan ve Amvâs³ Vebası olarak bilinen salgında Hz. Peygamber'in bu yönlendirmesinin sahabîlerin davranışlarını etkilediği görülmektedir. Şam'da bazı düzenlemeler yapmak üzere Medine'den bölgeye hareket eden Halife Hz. Ömer'in Yermük yakınlarında bir köye geldiği vakit Şam'da büyük bir veba hastalığının başladığı kendisine bildirilmiştir. Hz. Ömer'in bunun üzerine Şam'a gidip gitmemeyi birkaç grupla istişare etmiş ve istişareler sonucunda Şam'a gitmekten vazgeçmiştir. Sahabîlerden Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın Hz. Ömer'in aldığı bu kararına karşı çıktığı sırada mecliste bulunmayan Abdurrahman b. Avf'ın gelerek bahsi geçen hadisi naklettiği rivayet edilir.⁴

Şam'da çıkan bu veba salgınında Suriye orduları komutanı Ebu Ubeyde vefat ettikten sonra yerine gelen Amr b. el-Âs veba için önlemler almaya devam etmiştir. Vebadan kurtuluşun tek çaresi olarak insanları bu topraklardan uzaklaştırmak olduğunu düşünen Amr b. el-Âs asker sevkiyatını durdurarak insanları şehirlerden gruplar halinde nüfus yoğunluğunun az olduğu muntikalara göndermiştir. Sağlıklı ve hastalıklı kimseleri gruplar halinde ayırmakla kalmayıp bu insanların meskûn oldukları evleri de ayırarak yayılımın önüne geçmeye çalışmıştır. Temiz havanın iyi geldiği hastalık bu sayede zamanla etkisini kaybetmiştir.⁵

Bu anlatıda İslam'ın ilk yıllarından itibaren vebaya karşı önlemler alındığı görülmekle birlikte bu uygulamaların tecrit uygulamaları olduğu, vebanın ortaya çıkmasından itibaren uygulamaya konulduğu fark edilmektedir. Bir tedbir uygulaması olarak karantinanın ortaya çıkışı ise daha sonraki yüzyıllara denk gelmektedir.

Karantina uygulamasının ilk örneklerinin 1377'de Venedik ve Dubrovnik'te yapıldığı kaydedilmektedir. İlk karantinahanenin ise 1423'te Venedik yakınlarındaki Santa Maria di Nazareth adasında kurulduğu bilinmektedir. İtalyanca kırk manasına gelen "quarantena" kelimesi, yolcuların karaya çıkmadan önce gözetim altında tutuldukları kırk güne nispetle bu uygulamaya adını vermiştir.⁶ Karantina uygulamasının yapıldığı yer olarak kullanılan

¹ Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Raid b. Sabri b. Ebî 'Alfe (Riyad: Dâru'l-Hadare li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2015), "Tıb", 30.

² Geniş bilgi için bkz. Murat Polat, "İslâm Hukukunda Karantina Ahkâmı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 88-111.

³ Kudüs ve Remle arasında, Kudüs'ün 33 km kuzeybatısında kurulmuş bir şehirdir. Ecnadeyn savaşı sonrası Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Mustafa Fayda, "Amvâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1991), <https://islamansiklopedisi.org.tr/amvas>.

⁴ el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Tıb", 30; Abdulkemim Öner, "Hz. Ömer Döneminde Yaşanan Amvâs Vebası", *İSTEM* 35 (2020), 150.

⁵ Öner, "Hz. Ömer Döneminde Yaşanan Amvâs Vebası", 152-153.

⁶ Gülден Sarıyıldız, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2001),

“lazaretto” ise Santa Maria di Nazareth adasının adındaki Nazareth kökünden bozulmuş olup lazaret kelimesinden türemiştir. Osmanlı Devleti’nde karantina için “usul-i tahaffuz”, lazaretto için ise “tahaffuzhane” kelimeleri kullanılmıştır.⁷

Karantina uygulamalarının başladığı Avrupa’da hastalıkların kaynağı olarak Doğu, özelde ise Osmanlı toprakları görülüyordu. İlk uygulamalarda sistemli bir yapı bulunmuyordu. Sözelimi, İzmir’den Liverpool’a giden bir gemi karantina beklemek zorundayken, tersi istikamette seyir yapmış bir gemi karantina beklemiyordu. Karantina uygulaması Avrupa denizciliğinin yükselmesi ve özellikle Akdeniz ticaretinin yoğunlaşmasıyla 16. ve 17. yüzyıllarda sistemleşmeye başladı.⁸ 19. yüzyıl boyunca sıklıkla yaşanan salgınlar karantina uygulamasının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Salgınların büyük coğrafyaları etkilemesi devletleri bu konuda ortak hareket etmeye ve bazı antlaşmalar yapmaya itmiştir.⁹

Hıfzıssıhha alanında Osmanlı Devleti’nde ilk dönemlerden itibaren çeşitli uygulamalar görülmekte ise de özellikle 19. yüzyılda Hindistan kaynaklı kolera salgınları önce Osmanlı’yı vurmakta ve buradan Avrupa’ya ulaşmaktaydı. Akdeniz havzasındaki Tunus, Mısır ve Trablusgarp ile devletin Avrupa’da olan topraklarında valilik yapan paşalar sistemli olmasa da karantina uygulamasına 19. yüzyılın başlarında başlamışlardı.¹⁰ Yine 1812 yılında İstanbul’da ortaya çıkan veba salgınında alınan tedbirlerle hastalık önlenmeye çalışılmış, tedbirlerin peşinden karantina tedbirleri de uygulanmıştır.¹¹ Merkezi olarak ise modern anlamda ilk karantinanın Sultan II. Mahmud döneminde 1831 yılındaki kolera salgını sırasında uygulandığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte bu dönemde yapılan uygulama tam anlamıyla sistemli bir karantina uygulaması olarak gerçekleşmemiş; geçici bir tedbir olarak ortaya çıkmıştı.¹²

Osmanlı’da ilk sistemli karantina 1835’te Çanakkale Boğazı’nda başladı. Akdeniz çevresini etkileyen kolera salgınında Çanakkale’de karantina çadırları kuruldu, Marmara ve İstanbul’a gidecek gemiler bir süre burada bekletildi.¹³ Karantinanın ehemmiyetinin farkında olan Sultan II. Mahmud 1835’teki uygulamadan sonra halkın karantina uygulamasını benimsemesi için ulemeden fetva alırken bir yandan da konu hakkında Avrupa’da telif edilmiş eserleri tercüme ettirdi. Osmanlı’da karantina uygulamasının tatbiki

<https://islamansiklopedisi.org.tr/karantina>.

⁷ İsmail Yaşayanlar, *Sinop, Samsun ve Trabzon’da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 118.

⁸ Birsan Bulmuş, *Plague, Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012), 48-53.

⁹ Yaşayanlar, *Sinop, Samsun ve Trabzon’da Kolera Salgınları*, 120.

¹⁰ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 191-200; Yaşayanlar, *Sinop, Samsun ve Trabzon’da Kolera Salgınları*, 120-123.

¹¹ Gülden Sarıyıldız, “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten* 58/222 (1994), 331.

¹² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyuş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 188.

¹³ Sarıyıldız, “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, 333-334.

için bir layiha kaleme almış olan Fransız hekim Antuvan Lago, koleradan korunmak için başvurulacak karantina usulüne dair bir risale yazmış olan Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve Osmanlı'da karantina teşkilatına dair layiha yazmış olan Cezayirli Hamdan Hoca'nın isimleri, bu alandaki çalışmalarda ön plana çıkmıştır.¹⁴

1838 yılında Meclis-i Tahaffuz-i Ūlâ ve Meclis-i Tahaffuz-i Sâni isimlerinde iki şube halinde karantina idaresi kuruldu. Meclis-i Tahaffuz, Karantina Meclisi, Sıhhiye Meclisi, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, Sıhhiye Nezareti, Karantina Nezareti, Meclis-i Kebir-i Umur-ı Sıhhiye ve Meclis-i Tahaffuz Nezareti gibi isimlerle anılan karantina idaresi ilk başta Hariciye nezaretine bağlı olarak kurulmuştu. 1839'da Ticaret nezaretine, 1841'de tekrar Hariciye nezaretine, 1845'te Tophane-i Amire Müşirliğine bağlanmıştı. 1878'e kadar Hariciye nezareti ile Tophane-i Amire Müşirliği arasında gidip gelen meclis 1879'dan itibaren Hariciye nezareti uhdesine girmiştir.¹⁵

Karantina uygulamasını Osmanlı'da tatbik edecek uzman kimse bulunamadığından Avusturya'dan uzmanlar istenmiş, Zemun Karantinahanesi baş direktörü Dr. Minas, yardımcısı ve tercümanı ile İstanbul'a getirilmişti. Karantina uygulamasının sadece sağlık yönü bulunmuyordu. Aynı zamanda devletin dış politikasına ve uluslararası ticarete taalluk eden tarafları da vardı. Bu sebeple yabancı devletlerin elçilerinin sürekli bir biçimde uygulamaya itirazları olmaktadır. Mustafa Reşid Paşa'nın önerisiyle önce yabancı hekimler daha sonraları ise İstanbul'daki yabancı devlet temsilcileri karantina meclisine geçici süreyle dahil edildi. Ancak sonraları oy hakkına da sahip olan bu üyeler mecliste çoğunluğa eriştiler.¹⁶ Meclisin Osmanlı aleyhine oluşmuş yapısı karantinanın gerektirdiklerinin devlet tarafından tatbikinde problemlere yol açtı. 1851'de Paris'te düzenlenmiş olan sıhhiye konferansına katılmış olan Osmanlı hükümeti konferansta alınan kararları uygulamada meclisin yapısı sebebiyle zorlanmıştı. Karantina masraflarını karşılaması amacıyla konulması gereken vergiler için gereken düzenleme 1871 yılında, karantina kurallarına uymayanlar için uygulanması gereken cezaların yasal olarak düzenlenmesi ise ancak 1884'te yürürlüğe konabilmiştir.¹⁷

¹⁴ Yaşayanlar, *Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları*, 125; Bulmuş, *Plague, Quarantines and Geopolitics*, 105-124. Hamdan Hoca'nın önerdiği karantina idaresinin yabancı devletlerin müdahalesinden bağımsız bir yapı sergilediği ifade edilmektedir. Hamdan Hoca'nın bu önerisinin temelinde Tunus ve Mısır'da oluşmuş olan karantina idarelerindeki yabancı dahlinin devletin bağımsız karar almasına engel olduğunun fark edilmiş olması yatmaktadır. Nitekim sonradan karantina idaresine alınacak olan yabancı temsilciler karantina idaresinin yabancılara verilmeli olan bir nevi kapitülasyon haline gelmesine sebep olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Osman Şevki Uludağ, "Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina", *Belleten* 2/7-8 (1938), 445-467; Sevtap Metin, "Osmanlı Devleti'nden Lozan'a Karantina Teşkilatlanması: Yeni Bir Kapitülasyon Muydu?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 23/2 (2021), 905-957.

¹⁵ Yaşayanlar, *Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları*, 126-127; Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", 338-340.

¹⁶ Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", 355-357.

¹⁷ Yaşayanlar, *Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları*, 130-131.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra uygulamaya konulan karantinanın taşrada nasıl gerçekleştiğine dair araştırmalar yer almaktadır.¹⁸ Ancak Bingazi Sancağı özelinde karantinanın tesisi ve uygulanması hakkında bir çalışmaya daha önce rastlanmamıştır. Çalışmada Bingazi'de karantina tesisi ile 1858'de ortaya çıkmış olan salgının arşiv belgeleri ışığında ortaya konmuş olmasının literatüre özgün bir katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu çalışma kaleme alınmıştır.

2. 1800-1850 Yılları Arasında Bingazi Sancağında Sağlık ve Karantina Tesisi

1711'de Trablusgarp'ta idareyi ele geçiren Karamanlı Ahmed Bey, valiliğini padişaha tasdik ettirerek paşa olmuş ve bölgenin idaresinin kendi soyundan devam etmesi hakkını kazanmıştı.¹⁹ 1835'e kadar devam edecek olan Karamanlı hakimiyeti böylece tesis edilmiş oluyordu. 19. yüzyılın başlarında da Bingazi merkezli Berka bölgesi Trablusgarp hâkimi Karamanlı Yusuf Paşa'nın (1795-1832) kontrolünde olup Osmanlı hükümetinin doğrudan yönetimi altında değildi. Bu yüzyılın başında bölgeye seyahat düzenlemiş olan Avrupalı seyyahlar Bingazi'nin ve Berka'nın idari ve ekonomi durumu hakkında bilgi vermekteyken aynı zamanda sosyal hayattan da bahsetmişlerdir.

Avrupalı seyyahların verdiği bilgilere göre Berka bölgesinde halkın çoğunluğunu göçebe Araplar oluşturmaktaydı. Bölgede Bingazi, Derne ve Evcile'den başka şehir denebilecek bir yapı bulunmamaktaydı. Sağlık konusunda da halkta batıl inanışların olduğu ifade edilmektedir. Temizlik konusunda göçebe ahali özellikle yetersiz bir durumdaydı. Suyla temizliğe önem vermiyorlar, toprakla temizliğin kendilerine yeteceğine inanıyorlardı.²⁰

Yine seyyahlar, bölgenin merkezi ve başşehri Bingazi'de de sağlık konusunda, bölgenin diğer yerlerinden ciddi bir fark bulunmadığını ifade etmektedirler. Karasineklerin oldukça yoğun olduğu Bingazi'de hastalıklar devamlı surette ortaya çıkmakta ancak doktor bulunamadığından yerel tedaviler uygulanmaya çalışılmaktaydı.²¹ Dizanteri, tifo ve

¹⁸ Nursal Kumaş, "Bursa'da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/21 (2011), 213-241; Gülay Tulasoğlu, "Yerel Reform – Horizontal Modernleşme: Erken Tanzimat Osmanlı Selanik'inde Karantina Uygulaması", *Osmanlı Araştırmaları* 56/56 (2020), 97-142; Sabit Genç, "Amasya Sancağında Karantina Teşkilatının Kurulması, Ortaya Çıkan Salgınlar (1812-1918)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2020), 43-87; Esat Aktaş, "Çankırı Sancağında 1894 Kolera Salgını ve Karantina Tedbirleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 66 (2021), 242-263.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Abdullah Erdem Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 109-154.

²⁰ Paolo Della Cella, *Narrative of An Expedition From Tripoli inBarbary to The Western Frontier In Egypt in 1817*, çev. Anthony Aufrere (Londra: John-Arthur Arch, 1822), 109-110.

²¹ Della Cella, *Expedition From Tripoli in 1817*, 195-196. Frederick William Beechey - Henry William Beechey, *Proceedings of The Expeditions to Explore The Northern Coast of Africa From Tripoly Eastward in 1821-1822* (Londra: John Murray, 1828), 286; James Hamilton, *Wanderings In North Africa* (Londra: Woodfall And

karaciğer şikayetleri şehirde yaygındı.²² Sokaklarında yıkıntılar ve pislikler bulunmakta, şehir dışından getirilen suların biriktirildiği kullanma suyu havuzlarına birçok pislik bulaşmaktaydı.²³

Derne'de de durum pek farklı değildi. Sokakların temizliğinde benzer problemler burada da bulunmaktaydı. İskenderiye ile yoğun ticareti olan Derne'de, Mısır'dan geldiği düşünülen salgın hastalıklara sıklıkla rastlanmaktaydı.²⁴ Yine böyle bir hastalık döneminde Derne Beyi Mehmed Bey tarafından enfekte olmuş insanların kıyafetlerinin yakılması, evlerin düzenli şekilde havalandırılması ve vebanın bulaşmış olma ihtimali olan her şeyin caddelerden toplatılması gibi alınan tedbirlerle salgının yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştı.²⁵

Malta, Girit ve İtalya'nın güney şehirleriyle yoğun ticareti olan Bingazi şehri, Osmanlı'nın Trablusgarp'ı doğrudan idaresi altına aldığı 1835 yılından sonra da bu ilişkilerini devam ettirmiştir. Bahsi geçtiği üzere merkezi hükümet tarafından 1838'de kurulan karantina idaresinin kısa bir süre sonra Bingazi'de de kurulduğu kayıtlardan fark edilmektedir. 12 Şubat 1843 tarihinde Bingazi'de limana gelen gemilere karantina denetimi başlatılmıştır. Bir karantina tesisiyle Bingazi karantinasının ilk müdürü 1300 kuruş maaşla Ferit Bey, karantina doktoru ise 1200 kuruş maaşla Tabib Fizulato olmuştur.²⁶ Daha sonraları birkaç kez tamir edilen ve yenilenen Bingazi karantinası tabip ve müdür atamak suretiyle devam ettirilmiştir.

1843 yılında başlayan karantina uygulamasının şehirde hıfzıssıhaya dönük uygulamalarını geliştirdiği gibi şehrin sağlık alanındaki seviyesini de oldukça yükseltmiştir. 1851'e gelindiğinde Bingazi karantina doktorunun izni olmadan hiçbir defin yapılamıyor, hiçbir hayvan kesimhaneye giremiyor ve pazarda et satışı yapılamıyordu. 1851 yılında Bingazi'den başlayarak Mısır'da son bulan bir seyahat gerçekleştirmiş olan Hamilton, doktorun sözlerinin bir kanun gibi kabul edildiğinden sokak temizliğindeki uygulamaların son derece hassas olduğunu ifade etmektedir. 1820'lerde bahsi geçen pis su havuzlarının yerini temiz olanları, kirli sokakların yerini temiz olanları almıştı.²⁷

Şehrin nüfusunun yaklaşık 12.000 olduğunu belirten Hamilton, 1850 yılında şehirde 333 ölüm olduğunu ve bunun 57'sinin kızamık sebebiyle vefat eden çocuklardan oluştuğunu ifade etmektedir. Bu ölüm sayısının ortalamadan fazla olduğunu bildirmekte ve bunu kızamık ölümlerine bağlamaktadır. Bölgede görülen göz iltihabı haricinde ne ateş ne

Kinder, 1856), 13-14.

²² Beechey -Beechey, *The Northern Coast of Africa*, 306-310.

²³ Beechey -Beechey, *The Northern Coast of Africa*, 284-286.

²⁴ Della Cella, *Expedition From Tripoli in 1817*, 177.

²⁵ Beechey -Beechey, *The Northern Coast of Africa*, 474.

²⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi BOA, *Cevdet Sıhhiye (C.SH.)*, 9/431, (12 Muharrem 1259 - 12 Şubat 1843).

²⁷ Hamilton, *Wanderings In North Africa*, 6-7.

dizanteri ne de bir başka hastalık yaygın olarak görülmemektedir. Hamilton'a göre 19. yüzyıl ortalarında Bingazi Kuzey Afrika'nın en sağlıklı şehridir.²⁸

Tüm bu iyileşmelere rağmen bölgede sık sık hastalıkların ortaya çıktığı da görülmektedir. Özellikle karantina uygulamasının olmadığı limanlardan yapılan ticaret, buna sebep olmaktadır. Kayıtlarda 1851 yılında Bingazi'de bir kolera salgını olduğu ve tedavi için gerekli ilaçların 5710,5 kuruşa Eczahane ambarından bölgeye gönderildiği ifade edilmektedir.²⁹ Yine Bingazi ve Derne şehirlerinde karantina idareleri tesis edilmişken bölgede bulunan ve yerleşim yeri olmayan diğer koylarda özellikle Bumba³⁰ limanında karantina uygulanmadan göçebe halkın gelen gemilerle ticaret yaptığı bilinmektedir. Bu da yeni salgınlara davetiye çıkarmaktaydı. Nitekim çalışmanın ana konusu olan 1858 kolera salgınının da Bumba'ya yanaşan bir gemiyle yapılan ticaret sonucu bölgeye yayıldığı tahmin edilmektedir.³¹

3. Bingazi'de 1858 Kolera Salgını ve Salgının İdaresi

Trablusgarp Valisi Osman Mazhar Paşa'nın (1855-1858) valiliğinin son yıllarında Mayıs 1858'de Bingazi'de bir hastalık baş göstermiştir. Hastalığın veba olma şüphesi üzerine İstanbul'a duyular ulaşır ulaşmaz Meclis-i Sıhhiye toplanmıştır.³² Tophane Müşiri Mehmed Rüşdü Paşa başkanlığında toplanan meclis, üyelerden Tabib Bartoloni ile o sıralarda İstanbul'da bulunan Erzurum Karantina hekimi Amadyo'yu bölgeye göndermeye ve harcırah olarak verilecek miktarın da 30 bin kuruş olmasına karar vermiştir. Ancak Bingazi'ye İstanbul'dan doğrudan vapur seferi bulunmamaktadır. Malta üzerinden gitmenin ise vakit kaybettireceği göz önüne alınarak donanmadan bir vapurla doğrudan Bingazi'ye hareket edilmesi tasarlanmıştır. Ayrıca Trablusgarp'tan gelecek gemilerdekilerin bulaşık karantinasına alınarak 15 gün müddetle karantinada bekletilmesi kararlaştırılmıştır.³³

Bu sırada Trablusgarp valisi Osman Mazhar Paşa da durum hakkında yeni bilgileri İstanbul'a aktarmaktadır. Bingazi karantina hekiminden edinilen bilgilere göre bölgede tifo salgını başlamıştır. 35 günlük süreçte 68 erkek, 113 kadın, 48 kız çocuğu, 46 erkek çocuğu ve 40 gureba olmak üzere 315 kişi vefat etmiştir.³⁴ Trablusgarp'ta bulunan alay hekimlerinden Hacı Hasan Efendi durumu öğrenmek maksadıyla bölgeye gönderilmiştir.³⁵

²⁸ Hamilton, *Wanderings In North Africa*, 7-8.

²⁹ BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD)*, 26/72, (26 Rebiülevvel 1267 - 29 Ocak 1851); Osmanlı Arşivi BOA, *İrade Dahiliye (İ. DH.)*, 233/14026, (20 Cemaziyelahir 1267 - 22 Nisan 1851).

³⁰ Günümüzde Bingazi bölgesinin doğusunda Derne'ye yaklaşık 100 km mesafede bir liman.

³¹ BOA, *İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.)*, 560/25202, lef 2, (26 Zilkade 1282-12 Nisan 1866).

³² BOA, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.)*, 252/13, lef 2 (9 Zilkade 1274 - 21 Haziran 1858).

³³ BOA, (İ. DH.), 406/26838, (13 Zilkade 1274 - 25 Haziran 1858).

³⁴ BOA, (A.}MKT.NZD), 260/34, lef 5.

³⁵ BOA, A.}MKT.NZD, 260/34, lef 3 (20 Zilkade 1274 - 12 Temmuz 1858).

16 Temmuz 1858 yılında İstanbul'a ulaşan evraklar hızlı bir şekilde Tophane Müşiri'ne iletilmiştir.³⁶ 25 Haziran'da bölgeye gönderilmesi kararlaştırılan komisyonun da bu tarihlerde geri döndüğü ve Çanakkale'de karantinaya girdiği görülmektedir. Trablusgarp valisi ve gelen komisyonun da işaret ettiği üzere hastalığın veba olduğu kesinlik kazanmıştır.³⁷ 24 Temmuz'da komisyonun hazırladığı rapor Meclis-i Sıhhiye'ye gönderilerek burada ele alınmıştır. Raporda hastalığın yayılmaması için gerekli önlemlerin alınmasının ve hızlı bir şekilde önlenmesi için Bingazi'ye bir müfettiş³⁸ ile dört doktordan oluşan bir ekibin gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁹ Meclis-i Sıhhiye de bu taleplere ek olarak bölgeden gelecek olan gemilerdeki yolcu ve eşyalara Trablusgarp iskelesi başta olmak üzere, Çanakkale, İzmir, Rodos, Girit, Kıbrıs, Beyrut, Selanik ve Preveze iskelelerinde 15 gün müddetle karantina uygulanması gerektiğini eklemiştir. Başka yerlere giden gemilerin bu limanlara yönlendirilmesi gerekmektedir.⁴⁰

Beş bin kuruş maaşla bir müfettiş doktor ile her birisine 4 bin kuruş verilmek suretiyle dört doktor, toplam beş tabipten oluşan bu komisyonun kurulması için 2 Ağustos 1858 tarihinde irade çıkmıştır.⁴¹ Müfettiş olarak Tabib Amadyo ile Bingazi eski tabibi, Samsun, İskenderiye ve Bergus tabiplerinden bir komisyon oluşturulmuştur.⁴² Oluşturulan komisyonun 9 Ağustos tarihinden itibaren yirmi gün içerisinde bölgeye gönderilmesi planlanmıştır. Bingazi'ye yakın yerlere gidecek olan gemilerin gidiş veya dönüşte komisyonu Bingazi'ye bırakması mümkün değilse kendileri için özel bir vapurun hazırlanarak sancağa gönderilmesi düşünülmüştür.⁴³ Komisyona yardım etmek amacıyla onunla beraber yeterli miktarda gardiyanın gönderilmesinin yanı sıra tahaffuzhane ve oluşturulacak hastane için gerekli tüm yardımın yapılmasına dair emir Trablusgarp valisi ve Bingazi kaymakamına gönderilmiştir.⁴⁴

Bingazi, Trablusgarp, Girit ve Selanik limanlarındaki karantina ve tahaffuzhanelerin de onarılması gerektiğinden muhasebe defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi beklenmeden hızlıca onarılması yoluna gidilmesi istenmektedir.⁴⁵ Bu esnada Bingazi'de veba çıktığına dair diğer devletler de uyarılmıştır.⁴⁶

³⁶ BOA, A.ŞMKT.NZD, 260/34, lef 6 (4 Zilhicce 1274 - 16 Temmuz 1858).

³⁷ BOA, (İ. DH.), 409/27044 (17 Zilhicce 1274 - 29 Temmuz 1858).

³⁸ Kayıtlarda "espektör" olarak geçen kelimenin Fransızca "inspector" kelimesinden geldiği tahmin edilmektedir. "Espektör"ün komisyon üyelerinden yetki olarak üstün ve denetleyici yapıda olmasından dolayı Türkçe karşılığı olarak müfettiş manası tercih edilmiştir.

³⁹ BOA, (A.ŞMKT.NZD), 260/65 lef 3, (24 Temmuz 1858).

⁴⁰ BOA, A.ŞMKT.NZD, 260/34, lef 1 (13 Zilhicce 1274 - 25 Temmuz 1858).

⁴¹ BOA, (İ. DH.), 409/27051 (21 Zilhicce 1274 - 2 Ağustos 1858).

⁴² BOA, Sadaret Mühimme Kalem Evrakı (A.ŞMKT.MHM.), 139/27 (26 Muharrem 1275 - 5 Eylül 1858) .

⁴³ BOA, (İ. DH.), 410/27155 (6 Muharrem 1275 - 16 Ağustos 1858).

⁴⁴ BOA, (A.ŞMKT.MHM.), 139/32 (26 Muharrem 1275 - 5 Eylül 1858).

⁴⁵ BOA, (İ. DH.), 410/27176 (16 Muharrem 1275 - 26 Ağustos 1858).

⁴⁶ BOA, HR.MKT., 252/13, lef 1 (12 Muharrem 1275 - 22 Ağustos 1858).

Kıtlıkla boğuşan ahalinin üstüne veba baş göstermesi sebebiyle iyice zor duruma düşmesi üzerine Trablusgarp Eyalet Meclisi Humus'tan 10 bin kile zahire satın almış, 3 bin kilesini ücretsiz olarak muhtaç ahaliye kalan 7 bin kilesini ise ahalden isteyenlerin ihtiyaçları kadar almaları için Bingazi'ye göndermiştir. Muhasebe defterleri yine daha sonra gönderilecektir.⁴⁷ Ayrıca vali hastalığın diğer sancaklara yayılmaması için gerekli tedbirleri almış, sancak idarecilerine gerekli bilgilendirmeler de yapılmıştır. Bütün bu tedbirlerin neticesinde hastalığın Bingazi'de azaldığı gözlenmektedir.⁴⁸

Hastalıkla mücadele devam ederken yeni atanmış olan Bingazi Kaymakamı Mahmud Faiz Bey bölgenin hava ve suyuyla uyuşmadığından istifasını talep etmiştir. Osman Mazhar Paşa istifa mektubunu doğruca Bab-ı Ali'ye iletmiştir.⁴⁹ Bu arada Mahmud Faiz Bey Trablusgarp Defterdarı Ahmed Rüşdü Bey'den de istifasının kabulü için yardımcı olmasını istemiştir. Ahmed Rüşdü Bey, Bingazi gibi büyük bir sancağı özellikle karantina zamanındaki idaresinin Mahmud Bey'in altından kalkamayacağı bir yük olduğundan ve kaymakamın Bingazi'ye varmasından sonra da kendisinden beklenen vergi tahsili gibi mali yükümlülükleri de yerine getiremediğinden azlını isteyeceği sırada istifanın verildiğini ifade etmektedir.⁵⁰ Sancakta bulunan vergi bakayasının bir türlü tahsil edilemediğinden buraya gönderilecek yeni kaymakamın işbilir ve dirayetli olması özellikle istenmektedir. Meclis-i Vala'da ise yeni kaymakamın tuttuğunu koparacak mahiyette bir kişi olması istendiğinden bu vasfı taşıdığı düşünülen Travnik Kaymakamı Şevki Efendi'nin Bingazi Kaymakamı olarak atanması kararlaştırılmıştır.⁵¹

Bölgedeki askerlerin tedavisi için şehirde bir ev hastaneye dönüştürülmüştür. Yarısı Miralay İsmail Bey'e ait olan evin daha sonra kalıcı bir şekilde hastaneye dönüştürülmek maksadıyla kalan kısmı da satın alınmıştır.⁵²

Osmanlı Hükümeti'nin salgın hastalık konusunda en üst düzeyde tedbirler almaya devam ettiği sonraki kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Bingazi'den gelecek gemilerin karantinaya alınacağı dokuz merkezdeki karantina ve tahaffuzhane memurlarının maaşlarına zam yapılması yanında geçici süreyle yeni memurlar alımını gerçekleştirmiştir.⁵³ Bir yandan da bölgeye gönderdiği komisyonla muhabereyi hızlı sağlamak amacıyla Trablusgarp ve Bingazi'ye de uğrayacak bir vapur hattının konulması için Serasker Paşa'dan görüş alınmış ve Kaptan-ı Derya'ya sorulmuştur. Serasker tarafından iki defa yazı yazılmış olup ikincisinde Kaptan-ı Derya tarafından cevap verilen yazıda Meclis-i Bahriye'nin konuyu görüşmek için toplandığı ifade edilmiştir. Meclis-i Bahriye, bir vapurun İstanbul'dan hareket ederek yolcu ve kömür almak münasebetiyle bazı mahallere

⁴⁷ BOA, (İ. DH.), 411/27193, lef 1 (22 Zilhicce 1274- 3 Ağustos 1858).

⁴⁸ BOA, *Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.İMKT.UM.)*, 324/78, (27 Muharrem 1275 - 6 Eylül 1858).

⁴⁹ BOA, (İ. MVL.), 403/17501, lef 1, 2 (22 Zilhicce 1274 - 3 Ağustos 1858)).

⁵⁰ BOA, *Meclis-i Vala (MVL)*, 751/29, lef 1 (21 Zilhicce 1274 - 2 Ağustos 1858)).

⁵¹ BOA, İ. MVL., 403/17501, lef 3, 4 (12 Safer 1275 - 21 Eylül 1858).

⁵² BOA, (İ. DH.), 415/27489 (11 Rebiülevvel 1275 - 19 Ekim 1858).

⁵³ BOA, (İ. DH.), 412/27321 (10 Safer 1275 - 19 Eylül 1858).

uğrayarak Bingazi'ye vardıktan sonra da birkaç gün müddetle beklemesi ve geri dönmemesinin yirmi beş gün süreceğini bildirmektedir. Geri döndüğü vakit Çanakale'de on beş gün de karantina bekleyecek vapurun toplam seyahat süresi kırk güne ulaşmaktadır. Hatta iki vapur eklenmiş olsa dahi eyaletten on beş günde bir haber almak mümkün olmayacaktır. Ayrıca vapur güzergâhının işlek bir hat olmamasından dolayı posta niyetiyle konulan vapur hiçbir zaman masrafını karşılayacak hasılatla ulaşamayacaktır. İstenilen sık muhaberenin Avrupa'dan İstanbul'a gelen vapurlar yoluyla yapılması uygun görülmektedir. Şöyle ki, geçici bir süreyle Tersane-i Amire'den küçük bir vapur Trablusgarp'ın idaresine verildiği takdirde eyaletten gönderilecek haber bu vapurla Malta'ya, oradan da sürekli olarak devam eden vapur seferleriyle İstanbul'a ulaşır. Bu hat hem daha hızlı hem de daha az masraflı olacaktır. Meclisin bu görüşü padişah tarafından da onaylanmış ve bu yönde irade zuhur etmiştir.⁵⁴

5 Ağustos'ta gönderilmesi kararlaştırılan beş kişilik tabip komisyonu ancak 15 Eylül'de Trablus'a varabilmiştir. Trablusgarp valisinden gerekli bilgileri aldıktan ve sefer için hazırlıklardan sonra 18 Eylül tarihinde Bingazi'ye hareket edilmiştir.⁵⁵ 24 Eylül 1858 tarihli Bingazi kaymakamının yazısında komisyonun şehre ulaştığı haber verilmiş, 5 başgardıyan ve 20 gardıyandan oluştuğu belirtilmiştir. Her kazaya bir tabip olacak şekilde yanlarına yeteri kadar asker ve çadırla beraber gönderilmiştir. Tabip komisyonu müfettişi Amadyo ise Bingazi'de kalarak görevine başlamıştır.⁵⁶

Komisyon müfettişi Amadyo'nun şehre vardıktan birkaç gün sonra 27 Eylül'de İstanbul'a durumu bildiren bir yazı gönderdiği anlaşılmaktadır. Yazının bazı bentlerinin tercümesinin yapıldığı evrakta dört konu üzerinde durulmaktadır. Derne kazası müdürünün zulmünden dolayı ahali ayaklanmış ve bu ayaklanma neticesinde kaza müdürü kaçmıştır. Yerine yeni bir müdür atanmıştır. Bingazi naibinin hastalıktan dolayı vefat edenlerin terekelerine bakmak için yüzde on pay istemesi üzerine bu sefer de Bingazi halkı ayaklanmış olup Fransa Konsolos vekiline müracaat ederek durumu bildirmesini istemişlerdir. Konsolos vekili Trablusgarp konsolosuna haber göndermiş cevap gelene kadar harç alımı durdurulmuştur.⁵⁷ Bingazi ahalisi oldukça fakir durumda olduğundan insanlar karantina nizamına uymakta zorlanmaktadırlar. Sıhhiye komisyonunun dağıtması için gönderilen beş bin kile arpadan sadece bin kilesi komisyona verilmiş olup geri kalanı kaymakamın nezdinde bulunmaktadır. Kaymakama geri kalan dört bin kilenin de

⁵⁴ BOA, (İ. DH.), 418/27646, lef 4 (10 Rebiülahir 1275 - 17 Kasım 1858). İrade tarihi BOA, (İ. DH.), 418/27646, lef 5 (18 Rebiülahir 1275 - 25 Kasım 1858).

⁵⁵ BOA, (A.)MKT.NZD), 266/20, lef 2 (9 Safer 1275 - 18 Eylül 1858).

⁵⁶ BOA, (A.)MKT.NZD), 270/14, lef 1 (15 Safer 1275 - 24 Eylül 1858).

⁵⁷ Trablusgarp'ta Karamanlı hakimiyetinin son yıllarında İngiltere ve Fransa konsoloslarının oldukça büyük tesiri bulunmaktaydı. Eyaletin iç işlerine karışıp, isyan eden grupları destekleyecek kadar ileri gitmekteydiler. Taş, *Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi*, 315-346. Bu tesirin, eyaletin Osmanlı Devleti'nin doğrudan idaresine geçtikten sonra da devam ettiği bazı idarecilerin raporlarına yansımıştır. BOA, (HR.MKT.), 464/44, lef 4 (10 Rebiülahir 1280-24 Eylül 1864); BOA, (HR.MKT.), 753/76, lef 5 (8 Muharrem 1289-18 Mart 1872).

komisyona verilmesi için vali tarafından bir yazı yazılması istenmektedir. Son olarak Amadyo'nun raporunda Bingazi halkının düştüğü elim durumdan bahsedilmektedir. Salgından birkaç sene önce bölgedeki hayvanlar arasında bir hastalık zuhur etmiş ve hayvanların çoğu telef olmuştur. Dört senedir bölgede ziraat de yapılamadığından büyük bir kıtlık yaşanmaktadır. Hastalıkla beraber ahalinin durumu çok vahimdir. Dağlarda murdar ölmüş hayvanların kemiklerini toz haline getirerek suyla karıştırmakta ve onu yemektedirler. Bazıları gübre içinde arpa aramakta, bazıları hayvan leşlerini yemekte ve bazıları ise üzerlerindeki kıyafetleri bir parça ekmek için tamamen satarak üryan bir şekilde gezmektedirler.⁵⁸ Yazının ulaşmasından sonra Osmanlı hükümeti rapordaki iddiaları soruşturmak ve gerekli ihtiyaçları gidermek üzere hemen harekete geçmiştir.⁵⁹

Komasyon müfettişi Bingazi'nin kara yolu bağlantıları için de bir karantina kordonunun⁶⁰ oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Aslında bölgede bir kordon bulunmakla birlikte yeterli sayıda asker ve memuru bulunmadığından bir kısım yolcuların firar ederek Trablus'a ulaştığı ve tehlikeye yol açtığı dile getirilmektedir.⁶¹

Müfettişin ifadesine göre Bingazi'de hastalığın şiddeti hafiflemiş olmakla birlikte bölgenin diğer yerlerinde durum vahametini korumaktadır. Özellikle Merc ve çevresinde hastalık yayılmışken Derne'de haftalık ölüm sayısı 50'ye ulaşmış durumdadır. Hastalığın taşrada tedavi edilemiyor olmasının ve yayılmasının en büyük sebebi ise ahalinin cehalet ve fakirliğidir. Tedaviye yanaşmayan ahalden bazıları kendilerine gönderilen hekimlerin canına kastedecek kadar da ileri gitmiştir. Bölgedeki memurların ve askerlerin komisyona yardım etmekte aciz kaldıkları görülmektedir.⁶²

Osman Mazhar Paşa, valiliği sırasında devam eden kıtlıklar sebebiyle ahalinin kendisinden soğuması ve bazı yolsuzluk iddiaları üzerine görevden alınmış yerine Kürdistan valisi Ahmed İzzet Paşa 20 Eylül 1858 tarihinde atanmıştır. Yeni valinin 12 Kasım'da Trablusgarp'a varmasına kadar eyalette işleri Osman Mazhar Paşa devam ettirmiştir.⁶³

Ahmed İzzet Paşa'nın valiliğinde en önemli mesele elbette ki Bingazi'deki salgındır. Bölgeye gönderilen komisyon çalışmaya devam etmektedir. Bir önceki vali zamanında komisyon müfettişinin talep ettiği kordon için yeterli sayıda atlı ve çadır, ecza malzemeleri ile tütsülüğün karşılanması da Ahmed İzzet Paşa'ya kalmıştır. Yeterli sayıdaki atlının Bingazi Kuloğlu ve kabilelerinden tedarik edilmesi kaymakama bildirilmiş, aciliyeti olan

⁵⁸ BOA, (MVL), 751/97 (27 Eylül 1858).

⁵⁹ BOA, *Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.İMKT.UM.)*, 334/69, (15 Rebiülahir 1275-22 Aralık 1858).

⁶⁰ Bulaşın önlenmesi için hastalığın bulunduğu bölgeyi çevreyerek giriş çıkışa kapatma uygulamasına denmektedir.

⁶¹ BOA, (A.İMKT.MHM.), 146/72 (14 Rebiülahir 1275 - 21 Aralık 1858).

⁶² BOA, (İ. MVL.), 421/27830, lef 2 (12 Cemaziyevvel 1275 - 18 Aralık 1858).

⁶³ Cemal Atabaş, *Trablusgarp Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 387-386.

çadırdan elli adet ve istenilen miktarda ecza malzemesi gönderilmiştir. Ancak tütsülüğün Trablus'ta bulunamaması sebebiyle Malta'dan getirilmesi için yazı yazılmıştır. Trablus ve Bingazi arasında bulunan Sirt bölgesine de yüz atlı gönderilerek güvenlik arttırılmıştır.⁶⁴

Komisyon müfettişi Amadyo'nun değiştirilmesi gerekmiştir. Ancak İstanbul'da bu işe uygun kimse bulunamamış olup ayrıca bölgede olan doktorlardan Rarasi de çağrılmış onun maaşı da müfettişlik aylığına ilave edilerek 9 bin kuruş maaşla Mösyö Baroci komisyon müfettişliğine tayin edilmiştir.⁶⁵

2 Nisan 1859 tarihli yazısında Trablusgarp valisi Ahmed İzzet Paşa Bingazi'deki salgının sona erdiğini ifade etmektedir. Ocak 1859'dan beri yeni bir vaka da görülmemiştir. Bunun üzerine 8 Mart'ta sancağı viziteye çıkan sıhhiye komisyonunun dört gün süren ziyaretlerinde de hiçbir vakaya rastlanmamıştır. Bingazi'de hastalığın bittiği kesinleştikten sonra halk şehrin dışına çıkarak şükür namazı kılmış ve dualar etmiştir. Aynı gece şehirdeki minarelere ve bazı yerlere kandiller asılarak bunu kutlamışlardır. Derne'de ise az da olsa salgının devam ettiği belirtilmiş ve bölgenin kordona alındığı ifade edilmiştir.⁶⁶

Bingazi karantina tabibi Doktor Vandale'nin salgının başladığı Mayıs 1858'ten Mart 1859'a kadar geçen dokuz aylık süreçte vefat sayılarını kaydettiği yazısı, valinin yazısının ekinde yer almaktadır. Yazıya göre sebebi bilinmeyen 300 ölümlerle beraber dokuz ayda yaklaşık 1355 kişi Bingazi şehrinde vefat etmiştir. Bingazi çevresindeki yerlerde 600 ölüm olmuştur. Bingazi'ye yakın yaşayan kabilelerde 500 kişi vefat etmiştir. Haziran 1858'de salgının görüldüğü Derne'de 800, Merc'te ise 300 ölüm olmuştur. Evcile ile Kaykab kazalarında salgın kaynaklı ölüme rastlanmamıştır. Yaklaşık olarak verilen ölüm sayılarının toplamda dört bine ulaştığı ifade edilmektedir.⁶⁷

Ay	Ölüm Sayısı	Ay	Ölüm Sayısı
Mayıs	95	Eylül	30
Haziran	542	Ekim	21
Temmuz	260	Kasım	8
Ağustos	94	Aralık	1

Tablo 1: Mayıs-Aralık 1858 Arası Bingazi Şehrinde Ölüm Sayıları⁶⁸

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere salgın başladıktan sonra ilk dört ay oldukça etkin bir şekilde devam etmiş daha sonra alınan önlemlerle beraber zayıflamaya girmiştir. Kurulan sıhhiye komisyonu ise Eylül ayının sonuna doğru bölgeye varmıştır. Artık hastalığın

⁶⁴ BOA, (A.)MKT.NZD), 274/17, lef 1 (17 Rebiülahir 1275-24 Aralık 1858).

⁶⁵ BOA, (İ. DH.), 424/28087, (16 Recep 1275 - 19 Şubat 1859). Değişim gerekçesi bildirilmemiştir.

⁶⁶ BOA, (A.)MKT.UM.), 347/77, lef 1 (28 Şaban 1275 - 2 Nisan 1859).

⁶⁷ BOA, A.)MKT.UM., 347/77, lef 3 (12 Mart 1859).

⁶⁸ BOA, A.)MKT.UM., 347/77, lef 3 (12 Mart 1859).

yavaşladığı evrede mümkün mertebe yayılımın önüne geçilmeye çalışıldığı kordon kurulmasına ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik faaliyetlerden anlaşılmaktadır.

Sonuç

19. yüzyıl başında Karamanlı hâkimiyetinde bulunan Bingazi merkezli Berka bölgesinde toplum sağlığı ve korunma konusunda ciddi yetersizliklerin olduğu anlaşılmaktadır. Karantina uygulamasının yaygınlaşmadığı bu yıllarda Bingazi ve Derne gibi ticaretin yoğun olduğu şehirlere ev sahipliği yapan bölgede dış kaynaklı hastalıklar görülmekte ve bunlar ciddi yıkıma yol açmaktaydı. Bölgenin doğrudan Osmanlı idaresine geçişinden sonra yaygınlaşan karantina tedbirlerinin burada da uygulamaya geçirilmesi ve bunun yanında toplum sağlığı konularında önlemler alınmasıyla hastalıkların Bingazi Sancağındaki etkinliğinin azaldığı gözlenmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olan kolera salgınında devletin hastalığa karşı uyguladığı hızlı tedbirler hastalığın diğer bölgelere yayılmasının önüne geçmiştir. Göçebe ahaliye varıncaya kadar sağlık memurlarının bölgeye nüfuzu, ölüm sayılarının dört bin dolaylarında kalmasının en önemli sebepleri arasında sayılabilir. Yaklaşık 25 yıllık doğrudan idare döneminde sağlık konusunda devletin önemli bir yol kat ettiği fark edilmektedir. Berka gibi göçebe nüfusun çoğunlukta olduğu bir bölgede dönemin yöneticileri, Osmanlı başkentinden oldukça uzakta olmasına rağmen mevcut imkanlar çerçevesinde karantina uygulamasını hem halka benimsetebilmiş hem de fiili olarak başarılı olmuşlardır.

Kaynakça | References

- Aktaş, Esat. “Çankırı Sancağında 1894 Kolera Salgını ve Karantina Tedbirleri”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 66 (24 Haziran 2021), 242-263.
- Atabaş, Cemal. *Trablusgarp Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Beechey, Frederick William - Beechey, Henry William. *Proceedings of The Expeditions to Explore The Northern Coast of Africa From Tripoly Eastward in 1821-1822*. Londra: John Murray, 1828.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. haz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Cevdet Sıhhiye (C.SH.)*. 9/431.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.)*. 252/13.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.)*. 464/44.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.)*. 753/76.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 233/14026.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 410/27155.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 410/27176.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 406/26838.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 409/27044.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 409/27051.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 411/27193.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 412/27321.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 415/27489.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 418/27646.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 424/28087.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.)*. 403/17501.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.)*. 421/27830.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.)*. 560/25202.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vala (MVL.)*. 751/29.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vala (MVL.)*. 751/97.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mühimme Kalem Evrakı (A.}MKT.MHM.)*. 139/27.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mühimme Kalem Evrakı (A.}MKT.MHM.)*. 139/32.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mühimme Kalem Evrakı*

- (A.}MKT.MHM.). 146/72.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* (A.}MKT.NZD). 26/72.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* (A.}MKT.NZD). 260/34.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* (A.}MKT.NZD). 260/65.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* (A.}MKT.NZD). 270/14.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* (A.}MKT.NZD). 274/17.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* (A.}MKT.NZD). 266/20.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Umum Vilayet Evrakı* (A.}MKT.UM..). 324/78.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Umum Vilayet Evrakı* (A.}MKT.UM..). 334/69.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Umum Vilayet Evrakı* (A.}MKT.UM..). 347/77.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Raid b. Sabri b. Ebî 'Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadare li'n-Neşr ve't-Tevzi', 3. Basım, 2015.
- Bulmuş, Birsen. *Plague, Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012. <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt3fgqx4>
- Della Cella, Paolo. *Narrative of An Expedition From Tripoli in Barbary to The Western Frontier In Egypt in 1817*. çev. Anthony Aufrere. Londra: John-Arthur Arch, 1822.
- Fayda, Mustafa. "Amvâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1991. Erişim 10 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amvas>
- Genç, Sabit. "Amasya Sancağında Karantina Teşkilatının Kurulması, Ortaya Çıkan Salgınlar (1812-1918)". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (28 Aralık 2020), 43-87.
- Hamilton, James. *Wanderings In North Africa*. Londra: Woodfall And Kinder, 1856.
- Kumaş, Nursal. "Bursa'da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/21 (12 Ocak 2011), 213-241.
- Metin, Sevtap. "Osmanlı Devleti'nden Lozan'a Karantina Teşkilatlanması: Yeni Bir Kapitülasyon Muydu?" *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 23/2 (26 Kasım 2021), 905-957. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.998057>
- Öner, Abdulkerim. "Hz. Ömer Döneminde Yaşanan Amvâs Vebası". *İSTEM* 35 (30 Haziran 2020), 145-168. <https://doi.org/10.31591/istem.759540>
- Panzac, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. çev. Serap Yılmaz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Polat, Murat. "İslâm Hukukunda Karantina Ahkâmı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Dergisi 7/1 (2020), 88-111.

Sarıyıldız, Gülден. “Karantina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2001. Erişim 05 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karantina>

Sarıyıldız, Gülден. “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”. *Belleten* 58/222 (1994), 329-376. <https://doi.org/10.37879/belleten.1994.329>

Taş, Abdullah Erdem. *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.

Tulasoğlu, Gülay. “Yerel Reform – Horizontal Modernleşme: Erken Tanzimat Osmanlı Selanik’inde Karantina Uygulaması”. *Osmanlı Araştırmaları* 56/56 (03 Aralık 2020), 97-142. <https://doi.org/10.18589/oa.862782>

Uludağ, Osman Şevki. “Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina”. *Belleten* 2/7-8 (1938), 445-467. Yaşayanlar, İsmail. *Sinop, Samsun ve Trabzon’da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.